

Гришина Тетяна. Матеріальне забезпечення процесу соціального включення людей старшого віку в Україні. Проблеми матеріального забезпечення старшої вікової групи, наявності структурних ресурсів для її соціального включення в українське суспільство актуалізують це дослідження, предметом якого є показники економічних проявів соціального включення в контексті адекватного рівня матеріального благополуччя. За допомогою методу факторного аналізу й аналізу надійності, застосованих до даних Європейського соціального дослідження (2010/11), побудовано адитивні показники рівня сімейного доходу й відсутності матеріальних проблем.

За результатами аналізу виявлено, що в цілому майже половина представників старшого покоління в Україні виявляються в зоні ризику соціального виключення через недостатній рівень матеріального забезпечення (соціально включених за першим показником 23 %, за другим – 50,6 %). Порівняння між країнами виявило схожість Польщі та України щодо цієї проблематики й суттєві відмінності з іншими країнами, особливо в полярних вікових групах. Отримані результати пояснюються особливостями інституціонального контексту країни, соціальної політики держави, сприйняття та упереджень на основі віку.

Ключові слова: соціальне включення, соціальне виключення, старша вікова група, люди старшого віку, емпіричний аналіз.

Gryshyna Tatyana. The Material Providing of the Process of Social Inclusion of Senior Age Group in the Ukrainian Society. The material providing of the process of social inclusion of senior age group in the Ukrainian society are analyzed in this paper. Material providing is considered as the appropriate level of family income and as absence of material problems. Material providing is studied in the context of labor participation and level of material support. The study analyzes the results of the economic manifestations of social inclusion in the context of an adequate level of material well-being. It proves the similarity of Poland and Ukraine in this issue, stressing that both countries are characterized by low scores of indicators for the older age group. And also reveals the dependence of the fact that such estimates are driven by many objective and subjective reasons. An empirical analysis performed on European Social Survey data, fifth wave.

Key words: social inclusion, social exclusion, senior age group, senior citizens, empirical analysis.

УДК 316.334

Валентина Любчук

Релігійна віра як чинник участі особистості в позакультових практиках

Пропонується звернути увагу на особливості та роль віри як основного чинника участі особистості в позакультових практиках сучасних християнських церков. За результатами дослідження обґрунтовано думку про те, що віра в культових практиках має теоретичну основу, проте в позакультових вона лежить у практичній площині й реалізується в конкретній діяльності. Результати дослідження підтвердили гіпотезу про залежність участі особистості в позакультових практиках від можливості надання реальної допомоги та підтримки людям, котрі цього потребують.

Ключові слова: віра, релігійна віра, особистість, культові практики, позакультові практики.

Постановка наукової проблеми та визначення актуальності її дослідження. Віра – важлива складова частина в житті кожної людини, незалежно від її особистісних характеристик та соціокультурного середовища, до якого вона належить. Безумовно, роль релігійної віри зростає в кризові періоди життя особи. У цьому церква, яка покликана, передусім, допомагати, підтримувати людей у різні періоди їхнього буття.

На сучасному етапі розвитку суспільства допомога церкви має як духовний, так і соціальний характер, оскільки поряд із церковною діяльністю вона постає активним учасником суспільних процесів, що відображається у формуванні позацерковної діяльності. У межах нашої наукової розвідки вважаємо за доцільне скористатись іншими поняттями (культові та позакультові практики). Якщо під культовими практиками ми розуміємо сукупність узвичаєних дій учасників християнських обрядів, які актуалізуються завдяки певній релігійній мотивації, цінностям, установкам і поведінці й спрямовані на розв'язання християнських завдань церкви як релігійного інституту, то позакультові практики постають таким конітивно-ментальним феноменом, який актуалізується завдяки певній

релігійній мотивації, цінностям, установкам та поведінці, що спрямовані на реалізацію основних завдань християнських церков як соціального інституту та формується завдяки взаємній типізації узвичаєних дій у контексті повсякденності як інтерсуб'єктивної реальності [2]. На нашу думку, саме такий розподіл у діяльності християнських церков урахує поліконфесійний характер релігійної мапи України й чітко демонструє відмінність між активністю церкви як соціального інституту в релігійному полі (традиційному для неї) від активності в соціальній сфері, що раніше було для неї закритим.

Конкуренція з іншими соціальними інститутами та відсутність духовності й моральності в суспільстві – ці та інші фактори спонукають християнські церкви до пошуку нових напрямів і способів діяльності. Одним із них і є позакультові практики. Якими мотивами керуються віруючі, коли беруть участь у позакультових практиках? Що є визначальним у їхній участі? У цій публікації, зокрема, з'ясуємо яку роль відіграє віра в житті особистості, чи є вона основним мотивом участі віруючих у позакультових практиках.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сучасні науковці, на нашу думку, недостатньо уваги приділяють дослідженню позацерковної діяльності, яку ми визначили як позакультові практики, а отже й причинам, факторам, що впливають на участь у них віруючих. Переважно дослідження стосуються церковної діяльності (ми її визначаємо як культові практики) християнських церков. У цьому контексті варто назвати таких дослідників-релігієзнавців, як Л. Филипович, А. Колодний, Ю. Решетников, О. Саган, соціологів Л. Рязанову, М. Паращевіна, Д. Миронович та ін. Проблемі визначення ролі віруючого та нормам і цінностям, якими він керується у своєму релігійному виборі в сучасному секуляризованому суспільстві присвячено праці Ю. Недзельської. Дослідженню релігійності та аналізу багатовимірної моделі її вимірювання як специфічної методологічної стратегії присвячено праці С. Сальнікової [7; 8]. Одним із структурних елементів такої моделі – віра, що є предметом і нашої розвідки. Але якщо соціолог С. Сальнікова аналізує релігійність (віру в тому числі) в контексті кількісного соціологічного дослідження, то в цій публікації аналізуватимуться дані якісного соціологічного дослідження.

Мета публікації полягає в з'ясуванні ролі віри як чинника участі особистості в позакультових практиках християнських церков. Для реалізації зазначеної мети буде проаналізовано результати якісного соціологічного дослідження, проведеного методом індивідуального фокусованого інтерв'ю.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У нашому дослідженні віра є структурним елементом духовної культури й у цьому контексті її вагома ознака – життєвий досвід суб'єкта віри в можливість сприймати невідоме та майбутнє. На думку М. Бубера, існує безліч змістів віри, але, власне, віра відома у двох основних формах: перша полягає в тому, що людина довіряє іншій людині, навіть, якщо не має для цього підстав, а друга – у визнанні істинності чогось [1]. Водночас в історії філософії й психології розрізняють три види теорій віри: 1) емоційні – віра як почуття (Юм, Джеймс та ін.); 2) інтелектуальні – віра як феномен інтелекту (Дж. Ст. Міль, Брентано й ін.); 3) вольові – віра є атрибутом волі (Декарт, Фіхте та ін.) [10, 89].

Із соціологічного погляду, віра є «соціальною реальністю, що існує у формі духовно-емоційного зв'язку між індивідами, соціальними групами й класами, ґрунтується на життєвому досвіді, попередньому суб'єктивному враженні про партнера цих відносин; системи ідей та образів про навколишній світ, що набувають значення самодостатніх норм і цінностей і, таким чином стають мотивом, стимулом, установкою та орієнтиром соціальних зв'язків, відносин та дій» [9, 70]. У нашому дослідженні ми розглядаємо особливості саме релігійної віри, яка посідає ключове місце в будь-якій релігії.

Усяка віра у своїй основі містить емоційний і раціональний компоненти [5, 152, 155]. Емоційний компонент має вираження в релігійних почуттях, тобто в релігійній любові чи в релігійному страху, а, можливо, у релігійному піднесенні. Безумовно, що сила віри, емоції, безпосередньо пов'язані із силою віри особистості, із її життєвим досвідом, певним культурним середовищем та іншими чинниками.

В активній діяльності особистості виявляється вольовий компонент віри. Очевидно, у культових практиках найпомітнішою є роль волі в аскетичній поведінці, у дотриманні певних культових обмежень і вимог, у позакультових практиках, на нашу думку, проявом волі може стати добровільна участь віруючих у наданні допомоги людям із проблемних груп (людям із особливими потребами,

людям похилого віку, хворим та ін.), на зразок волонтерства, що відбувається за рахунок власного часу й основним мотивом такої діяльності є прагнення допомогти іншим.

Безумовно, що справді віруюча людина – це та, яка відчуває серцем любов до Бога та поєднує її з активною діяльністю, тобто, коли ця любов має прояв у допомозі ближньому. Тут, вочевидь, ми торкаємося проблеми формування особистості віруючого.

Для того, щоб з'ясувати, наскільки важливою є релігійна віра для віруючих та чи впливає вона на їхню участь у позакультових практиках, ми провели дослідження на тему: «Роль релігійної віри у житті особистості», цільову групу якого склали насамперед, котрі ідентифікували себе як віруючі, тобто ті, які вірять у Бога. Вибірка була сформована за віковим критерієм і релігійною ідентифікацією.

Таблиця 1

Розподіл респондентів за релігійним та віковим критеріями

№ з/п	Релігійна ідентифікація*	Вік			Усього
		18–35 р.	36–55 р.	56 р. і старші	
1	УПЦ МП	5	5	7	17
2	УПЦ КП	2	1	1	4
3	Православний	2	3	4	9
4	ЦЄХБ	1	–	1	2
5	УГКЦ	1	–	–	1
6	Свідки Єгови	–	1	–	1
Усього		11	10	13	34

*УПЦ МП – Українська православна церква, Московський патріархат, УПЦ КП – Українська православна церква, Київський патріархат, УГКЦ – Українська греко-католицька церква, ЦЄХБ – Церква євангельських християн-баптистів.

Усього проведено 34 індивідуальних напівструктурованих інтерв'ю. Половина опитаних ідентифікували себе з УПЦ МП (50 %), близько третини респондентів (27 %) не вказали своєї конфесії, але визнали себе православними, останні таким чином «вбудовують себе в суспільство й культуру, до якої належать» [4]). Отже, усі респонденти вказали свою належність до християн.

Згідно з результатами опитування населення щодо ставлення до релігії, релігійних уявлень та релігійних практик у межах участі України в Міжнародному соціальному проєкті (ISSP), абсолютна більшість віруючих українців (91 %) християнського віросповідання (православні, греко-католики, протестанти) [6, 21]. Найбільш релігійним традиційно залишається Захід – 97,1 % [6, 20].

Для визначення індикаторів культових практик ми взяли до уваги індикатори, виокремлені у вказаному вище дослідженні [6, 41]. Інтерв'ю проведено за такими блоками:

1. Участь респондентів у культових практиках християнських церков, до яких вони належать, зокрема:

- частота відвідування храму, богослужінь;
- знання та застосування в повсякденному житті релігійних текстів (молитов, псалмів тощо);
- наявність у домашніх бібліотеках літератури на духовну та релігійну тематику та її читання.

2. Участь респондентів у позакультових практиках християнських церков, до яких вони належать:

– ставлення особистості до позакультових практик; особиста оцінка поширення позакультових практик у діяльності церкви, до громади якої належать респонденти; рівень інформованості особистості щодо позакультових практик та їхнього спрямування;

– мотиви участі (неучасті) особистості в позакультових практиках церков, до яких вони належать.

Перш ніж перейдемо до аналізу результатів дослідження, відзначимо, які типи позакультових практик ми викремлюємо. Зазначимо, що в основу типології покладемо цінності. Отже, типологія

складається з трьох типів практик – традиціоналістського, модерністського, постмодерністського [3]. До першого типу практик ми віднесли види діяльності, які традиційно характерні для християнських церков у різні часи (благодійництво, місіонерство, частково – робота з представниками проблемних груп, яка не є системною та послідовною).

До другого типу практик віднесли практики, зорієнтовані на досягнення певного блага, в ідеалі досягнення гармонії між матеріальним та духовним, при цьому вони набувають рис раціональності й соціальної корисності, а на рівні особистості – досягнення (задоволення) духовних потреб у поєднанні із повсякденними. Також дані практики починають ураховувати потреби віруючих у повсякденному житті, наприклад, допомога ближньому набуває особистісних рис та має окремого суб'єкта. Тобто такий напрям діяльності як, скажімо, благодійність, орієнтований не на віруючих у цілому, як у культових практиках, а на конкретну групу віруючих. Такі практики спонукають своїх суб'єктів (агентів) до об'єднання зусиль у розв'язанні проблем.

До постмодерністського типу практик віднесли позакультові практики в різних сферах: вихованні (відновлення та створення мережі освітніх закладів, які готують представників духовного сану та мережі недільних шкіл, що мають на меті прищеплення молоді християнських цінностей), дозволі (від організації дитячих і молодіжних свят до формування рекреаційної системи дозвільно-оздоровчого характеру), роботі із проблемними групами, яка полягає у створенні мережі закладів, розробці конкретних програм із втілення того чи іншого напрямку роботи.

Як ми вже зазначали, віра в позакультових практиках має значною мірою практичний характер. Розпочинаючи своє дослідження, ми висловили припущення, що участь особистості в позакультових практиках залежатиме від можливості надання реальної підтримки та допомоги особистості тим, хто її потребує. Якщо релігійна віра є достатньо сильною, підкріпленою дотриманням необхідних релігійних настанов, то і активність респондентів у реалізації церковних заходів, зокрема позакультових практик, буде вищою. Водночас віруюча людина – це та, яка регулярно відвідує богослужіння, дотримується ритуалів і традицій, знає та застосовує релігійні тексти. У цьому розумінні віруюча людина є також і воцерковленою [3]. При цьому віра для опитуваних віруючих асоціюється передусім з обрядово-ритуальною символікою.

Більшість опитаних, незалежно від соціально-демографічних характеристик, указали на обов'язкове відвідування храму, лише частота відвідування різна, це залежало від віку респондентів. Молоді люди (18–35 р.) найчастіше відвідують храм у великі свята, а віруючі середнього (35–55 р.) та старшого (понад 55 р.) віку зазначають конкретні проміжки часу: «щонеділі», «1 раз на два тижні», «1–2 рази на місяць» тощо.

Практично всі опитані визнали, що знають молитви та часто моляться. Серед основних молитов, які називалися найчастіше були такі: «Отче наш», «Вірую», «Богородице, Діво радуйся», «Царю небесний». Найактивніше застосування молитов у повсякденному житті засвідчили опитування старшого покоління (майже 97 %, назвавши основним мотивом власну потребу), молоді люди були відвертішими та зазначили, що така потреба виникає в часи скрути, проблем.

Схожі відповіді отримані й на питання про наявність релігійної літератури. Практично всі опитані визнали її присутність у домашніх бібліотеках, але звертання до неї визнали переважно віруючі старшого покоління. Серед літератури на релігійну тематику найчастіше згадували Біблію, Псалтир та Новий Заповіт. Водночас менше чверті опитаних указали лише про наявність Біблії у своїх бібліотеках.

Досить прихильно поставились опитані й до розвитку у своїх церквах позакультових практик, але, незважаючи на це, лише чверть респондентів брали участь у позакультових практиках, під якими вони розуміють такі види практик, як благодійність (допомога різним верствам населення), паломницькі поїздки по святих місцях та місіонерство.

До основних благодійних заходів відносили благодійні марафони для дітей-сиріт, збирання коштів для онкохворих та незрячих людей, допомога людям, залежним від алкоголю й наркотиків. Переважно участь у позакультових практиках обмежувалася благодійністю (збір коштів на допомогу хворим та немічним), паломницькими поїздками та роботою в християнських таборах. Але, незважаючи на те, що частка тих, хто брав участь становить лише 25 %, більшість опитаних усе ж указали на готовність брати в них участь. Серед основних мотивів, якими керувались опитані у своїй участі у позакультових практиках були названо такі, як «бажання допомогти іншим» та «обов'язок

християнина». Не дають можливості активно проявити себе в цій діяльності недостатня поінформованість і, здебільшого, брак вільного часу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, відзначимо, що для участі в культових практиках віра є важливим чинником, завдяки їй відбувається долучення до релігійної громади, але активність респондентів у позакультових практиках визначається, переважно, іншими факторами – наявністю у віруючих інформації про таку діяльність та вільного часу. У позакультових практиках віра набуває практичного характеру, як здатність до реального втілення християнських чеснот. За результатами нашого дослідження ця теза набула свого підтвердження, оскільки всі опитані, які брали участь у позакультових практиках, указали на важливість практичної значущості своєї участі, наприклад надання матеріальної допомоги окремим людям чи групі людей.

Безперечно, що застосування лише методу напівструктурованого інтерв'ю для визначення ролі віри як чинника участі віруючих у позакультових практиках не є достатнім, тому майбутні наукові розвідки будуть присвячені висвітленню цієї теми із застосуванням інших методів, зокрема кількісних.

Джерела та література

1. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер ; [пер. с нем. под ред. П. С. Гуревича, С. Я. Левит, С. В. Лезова]. – М. : Из-во «Республика». – 1995. – 234 с.
2. Волков В. В. О концепции практик (и) в социальных науках / В. В. Волков // Социологические исследования. – 1997. – С. 9–23.
3. Любчук В. В. Позакультові практики християнських церков як тип повсякденних практик: теоретичний аспект аналізу / В. В. Любчук // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. – Вип. 16. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – С. 164–167.
4. Миронович Д. В. Релігія в контексті пострадянського простору: пошук пояснювальних моделей / Д. В. Миронович // Соціологічні студії. – 2013. – №1. – С. 76–81.
5. Москалець В. П. Психологія релігії : [посібник] / В. П. Москалець. – К. : Академвидав, 2004. – 240 с.
6. Парашевін М. Релігія та релігійність в Україні / М. Парашевін. – [за ред. С. Макеєва]. ; переднє слово О. Іващенко]. – К. : Ін-т політики ; Ін-т соціології НАН України, 2009. – 68 с.
7. Сальнікова С. А. Аналіз багатовимірної моделі вимірювання релігійності (за даними емпіричного соціологічного дослідження) / С. А. Сальнікова // Грані. – 2010. – № 6 (74). – С. 129–134.
8. Сальнікова С. А. Конструювання змісту, особливостей та рівнів вимірювання релігійності (за даними емпіричного соціологічного дослідження) / С. А. Сальнікова // Український соціум. – 2010. – № 4 (35). – С. 108–119.
9. Соціологія : короткий енцикл. слов. / [уклад. В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.]. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
10. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – [7-е изд. перераб. и доп.]. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

Любчук Валентина. Религиозная вера как фактор участия личности во внекультовых практиках. Предлагается обратить внимание на веру как на фактор участия верующих во внекультовых практиках современных христианских церквей. Согласно результатам качественного исследования обосновывается мысль о том, что вера в культовых практиках имеет теоретическое основание, во внекультовых – практическое значение и реализуется в конкретной деятельности, например, в оказании помощи нуждающимся, что и было подтверждено в ходе проведенного исследования. Доминирование представителей одной церкви в выборке исследования не позволило рассмотреть религиозную идентификацию как фактор участия во внекультовых практиках.

Ключевые слова: вера, религиозная вера, личность, культовые практики, внекультовые практики.

Luybchuk Valentyna. The Religious Belief as a Factor of a Person Participation in out-Cultic Practices. The features of participation the believers in cultic and out-cultic practices of contemporary Christian churches considered in this article. The author analyzed of the results of his qualitative research. The target group consisted of the believers with different social-demographic characteristics such as age and denomination. The relationship between participation of the individual in out-cultic practices and the ability to provide real assistance to people in need is the core hypothesis, advanced by author. The results showed that participation of respondents in out-cultic practices mainly depends on the understanding of the practical and social significance of such practices. The dominance of members of one church in sample of research does not allow considering a religious identification as a factor of participation in out-cultic practices.

Key words: belief, religious belief, believers, religious (cultic) practices, out-cultic practices.